

ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

© 2016 ДУБИНА М. В.

УДК 336.76:001.82

Дубина М. В.

Застосування системного підходу до дослідження ринку фінансових послуг

У статті проаналізовано сутність ринку фінансових послуг за допомогою використання методології системного підходу. Зокрема, акцентовано увагу на вже сформованих концепціях до визначення природи такого ринку, проаналізовані їх основні аспекти. Застосування системного підходу дозволило ідентифікувати сутність ринку фінансових послуг як єдиної, складної системи, яку запропоновано розглядати як сукупність споживачів і виробників фінансових послуг, що функціонують у межах єдиного економічного простору, їх взаємовідносин, які виникають з метою задоволення різних за своєю природою потреб у фінансових послугах, а їх взаємозв'язок пов'язаний з рухом фінансових ресурсів у межах такого простору, що частково супроводжується процесами перетворення тимчасово вільних коштів економічних суб'єктів у кредитні й інвестиційні ресурси. У межах статті визначено компоненти системи, взаємозв'язки між ними, ідентифіковані елементи зовнішнього середовища й описаний їх взаємозв'язок з ринком фінансових послуг.

Ключові слова: система, системний підхід, фінансова послуга, ринок фінансових послуг, компонент, зовнішнє середовище.

Рис.: 2. **Бібл.:** 10.

Дубина Максим Вікторович – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, Чернігів, 14027, Україна)

E-mail: maksim-22@yandex.ru

УДК 336.76:001.82

UDC 336.76:001.82

Дубина М. В. Применение системного подхода к исследованию рынка финансовых услуг

Dubyna M. V. Application of the System Approach to Financial Services Market Research

В статье проанализирована сущность рынка финансовых услуг с помощью методологии системного подхода. В частности, акцентировано внимание на уже сложившихся концепциях к определению природы такого рынка, проанализированы их основные аспекты. Применение системного подхода позволило идентифицировать сущность рынка финансовых услуг как единой, сложной системы, которую предложено рассматривать как совокупность потребителей и производителей финансовых услуг, функционирующих в рамках единого экономического пространства, их взаимоотношений, возникающих с целью удовлетворения различных по своей природе потребностей в финансовых услугах, а их взаимосвязь связана с движением финансовых ресурсов в рамках такого пространства, частично сопровождается процессами преобразования временно свободных средств экономических субъектов в кредитные и инвестиционные ресурсы. В рамках статьи определены компоненты системы, взаимосвязи между ними, идентифицированы элементы внешней среды и описана их взаимосвязь с рынком финансовых услуг.

Ключевые слова: система, системный подход, финансовая услуга, рынок финансовых услуг, компонент, внешняя среда.

Рис.: 2. **Библ.:** 10.

Дубина Максим Вікторович – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри фінансов, банківського дела и страхования, Чернігівський національний технологічний університет (вул. Шевченка, 95, Чернігів, 14027, Україна)

E-mail: maksim-22@yandex.ru

The article analyzes the nature of the financial services market by using the system approach methodology. In particular, the attention is focused on the already existing conceptual approaches to defining the nature of this market, their basic aspects are analyzed. The use of the system approach allowed to identify the essence of the financial services market as a single, complex system, which is proposed to be considered as an aggregate number of consumers and providers of financial services operating within a single economic space, their relationships emerging to meet different in their nature demands for financial services, with their interrelation being associated with movement of financial resources within this space and partially accompanied by processes of transformation of temporary free funds of economic entities into credit and investment resources. In the article the system components and the relationships between them are determined, the elements of the environment are identified and their relationship with the market for financial services described.

Keywords: system, system approach, financial service, market for financial services, component, external environment.

Fig.: 2. **Bibl.:** 10.

Dubyna Maksym V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree of the Department of Finance, Banking and Insurance, Chernihiv National Technological University (95 Shevchenka Str., Chernihiv, 14027, Ukraine)

E-mail: maksim-22@yandex.ru

Постановка проблеми. Ринок фінансових послуг відіграє важливу роль у функціонуванні фінансового ринку країни і загалом у її економічному розвитку. На сьогодні жодна фінансова операція не реалізується без надання відповідних послуг фінансовими посередниками різних типів. Ринок фінансових послуг впливає на ефективність роботи всіх економічних суб'єктів, до складу яких можна віднести як громадян країни, саму державу та суб'єктів

господарювання, які не мають альтернативи у сучасних умовах ведення підприємницької діяльності і повинні користуватися фінансовими послугами. Особливістю функціонування ринку фінансових послуг є його здатність одночасно впливати на розвиток фінансових посередників, які за своєю природою є виробниками фінансових послуг і визначають тенденції функціонування окресленого ринку.

Зазначене дає підстави стверджувати про унікальність ринку фінансових послуг як окремого об'єкта дослідження, його складність і структурованість. Саме це обумовлює важливість реалізації дослідження такого ринку за допомогою концепції системного підходу до пізнання різних явища, процесів та об'єктів. Такий підхід дозволяє структурувати наукове дослідження, визначити алгоритм його проведення та виявити й описати загальні взаємозалежності між різними компонентами ринку фінансових послуг. Окремою перевагою використання системного підходу у процесі дослідження зазначеного ринку є можливість розглядати його як окрему складну за своєю природою систему, що дозволяє, окрім вивчення закономірностей розвитку окремих її елементів, розгляду як цілісного економічного об'єкта дослідження, поглибити одночасно теоретичний і методологічний базис функціонування такого ринку новими науковими результатами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методика застосування системного підходу знайшла своє відображення у численних наукових роботах багатьох учених. Теоретичні особливості застосування окресленого підходу можна знайти у працях Антошкіної Л., Арапова О., Мочерного С., Новікова О., Рокицької О., Сороки К., Сурміна Ю., Чернишова В., Шарапова О. та ін.

Прикладним аспектам використання системного підходу з позиції його застосування до конкретних наукових об'єктів дослідження присвячені роботи Григорук І., Дроздова П., Д'яконової І., Катренко А., Кубанова Р., Присухіна С., Ревак І., Філобокової Л., Фоміцької Н., Чараєва М., Шуміло О. та ін.

Окремі аспекти застосування системного підходу до пізнання сутності ринку фінансових послуг як окремого об'єкта наукового пізнання можна зустріти у роботах Бондаренка Є., Зарипової Т., Красовського С. та багатьох інших вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні наукові праці у сфері вивчення закономірностей та особливостей розвитку ринку фінансових послуг як окремого об'єкта пізнання, на сьогодні не достатньо дослідженими залишаються питання обґрунтування сутності такого ринку з позиції використання системного підходу з властивими йому методологією та алгоритмом застосування до пізнання економічних явищ і процесів.

Мета статті. Метою статті є пізнання сутності ринку фінансових послуг через застосування системного підходу до його дослідження.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі існує значна кількість підходів до розуміння сутності ринку фінансових послуг як цілісного об'єкта дослідження. У цій статті ми хотіли сфокусувати увагу на вивчення окресленого ринку з позиції системного підходу, методично застосовуючи його алгоритм до вивчення зазначеного ринку. У межах цієї статті системний підхід будемо розглядати як теоретичний науковий підхід, якому притаманна універсальність і сутність якого полягає у розгляді досліджуваного об'єкта як цілісної системи, окремого явища, що складається з окремих компонентів і взаємозв'язків між ними.

Застосуємо окреслений вище підхід до пізнання ринку фінансових послуг як окремої складноструктурованої

системи. На сьогодні існує значна кількість різних концепцій трактування окресленого ринку. Проведений ґрунтовний аналіз їх змісту дозволяє виділити чотири підходи до трактування сутності ринку фінансових послуг:

- 1) інституційний підхід – трактуванні сутності ринку фінансових послуг як сукупності різних за своєю природою фінансових посередників, що надають певний спектр послуг своїм клієнтам;
- 2) ресурсний підхід – дозволяє розглядати такий ринок як механізм обігу фінансових ресурсів у межах національної економіки;
- 3) товарний підхід – дослідження сутності ринку фінансових послуг через вивчення основного товару такого ринку – фінансової послуги;
- 4) ринковий підхід – є найбільш розповсюдженим у науковому просторі щодо трактування сутності РФП. За такого підходу окреслений ринок можна розглядати як сукупність економічних відносин, що виникають при реалізації нематеріальної форми результатів взаємодії, яким притаманна споживча вартість, між суб'єктами у процесі задоволення одними учасниками (виробниками) фінансових потреб інших (споживачів) на взаємовигідній основі узгодження їх інтересів за власний рахунок, рахунок клієнтів або за рахунок залучених фінансових ресурсів інших суб'єктів відповідно до чинного законодавства з метою отримання прибутку, збереження вартості активів або досягнення соціального ефекту від реалізації такої взаємодії [9, с. 72–73].

Розширимо наявні концепції трактування ринку фінансових послуг новим системним підходом до його розгляду. У науковій літературі можна зустріти певні підходи до розгляду ринку фінансових послуг як системи. Зарипова Т. Ю. зазначає, що ринок фінансових послуг – це система грошових відносин, що функціонує шляхом взаємодії суб'єктів ринку фінансових послуг і забезпечує отримання прибутку фінансовими організаціями та задоволення потреб одержувачами фінансових послуг [2, с. 164–165]. Проте у цьому означенні не акцентується увага на системних властивостях такого ринку, не конкретизуються суб'єкти такого ринку. Красовський С. С. стверджує, що ринок фінансових послуг – система відносин продавець-покупець, що полягає у русі фінансових ресурсів між суб'єктами господарювання з метою трансформації грошових коштів у грошовий капітал [4, с. 78]. Однак не зрозумілою залишається різниця між фінансовим ринком і ринком фінансових послуг загалом, що ускладнює розуміння сутності останнього.

Бондаренко Є. П. при розгляді механізму регулювання ринку фінансових послуг пропонує розглядати зазначений ринок як систему економічних відносин, що виникають між його прямими учасниками під час формування попиту і пропозиції на специфічний продукт – фінансові послуги, які пов'язані з процесом купівлі-продажу, розподілу та перерозподілу фінансових активів, які знаходяться у власності економічних суб'єктів національної, регіональної та світової економіки [1, с. 13–14]. Однак у цьому трактуванні можна констатувати використання ринкового підходу до розгляду ринку фінансових послуг, оскільки у самому визначенні не

акцентується увага на системних властиво-стях такого ринку, а пропонується розглядати його як сукупність покупців та продавців фінансових послуг.

Для ідентифікації сутності ринку фінансових послуг за допомогою системного підходу спробуємо синтезувати такі економічні категорії, як «система» та «ринок фінансових послуг», взявши за орієнтир ринковий, найбільш розповсюджений варіант (фактично класичний) до пізнання сутності ринку фінансових послуг. На рис. 1 наведено визначення категорії «ринок фінансових послуг» через застосування системного підходу до його пізнання.

Категорію «система» будемо розглядати як цілісний об'єкт дослідження, який цілеспрямовано виділений дослідником у процесі наукового пізнання реальності, що має певну окремо ідентифіковану мету функціонування, складається з компонентів та їх взаємозв'язків, взаємодії із іншими об'єктами реальності, які складають у сукупності зовнішнє середовище щодо об'єкта пізнання.

У наведеному на рис. 1 визначенні сутності ринку фінансових послуг з позиції застосування системного підходу варто зупинитися на конкретизації та уточненні таких положень:

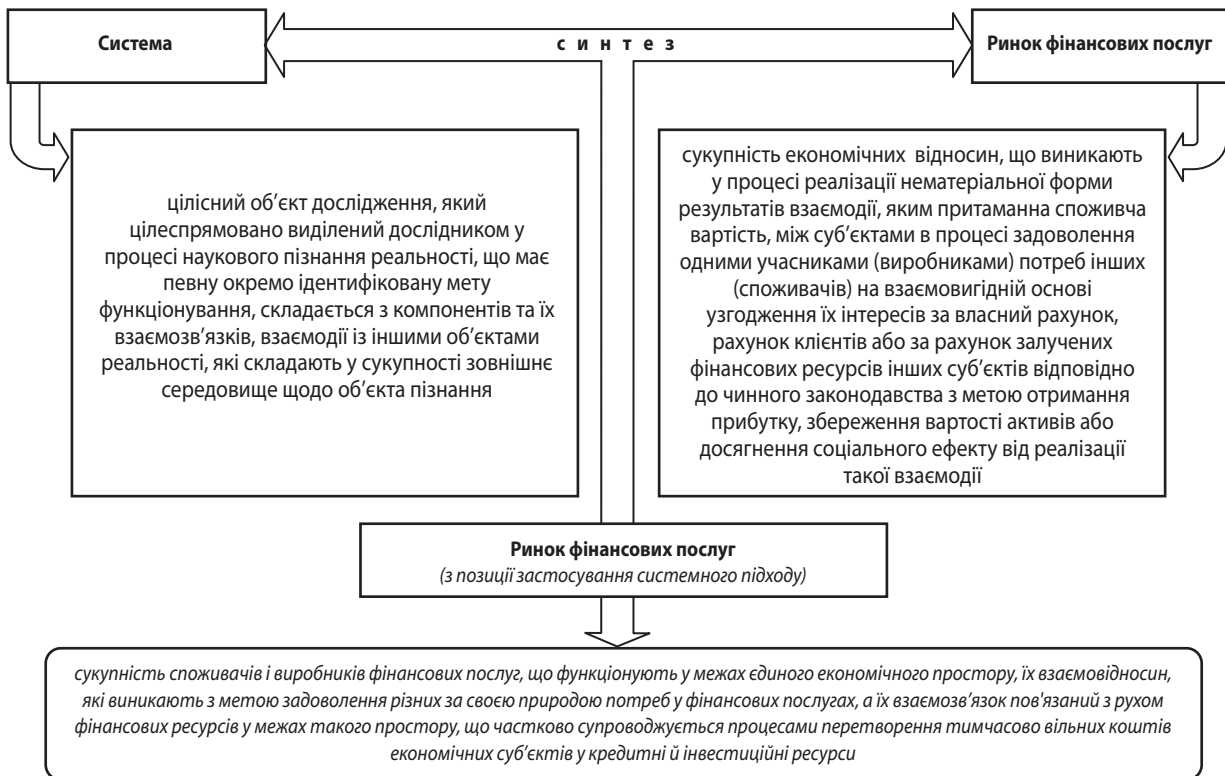


Рис. 1. Застосування системного підходу до ідентифікації сутності категорії «ринок фінансових послуг»

Джерело: сформовано автором на основі [3; 5–8; 10]

- 1) наявність єдиного економічного простору, у межах якого взаємодіють споживачі та виробники фінансових послуг, які виступають загалом системоутворюючими ознаками, що дозволяють виділити ринок фінансових послуг з-поміж загальної значної сукупності різних фінансових відносин;
- 2) наявність потреб у фінансових послугах – важлива умова розгляду ринку фінансових послуг із позиції системного підходу, оскільки дозволяє ідентифікувати та згрупувати всіх учасників за такою ознакою; наявність потреб у фінансових послугах є обов'язковою умовою залучення такого суб'єкта до розгляду у межах ринку фінансових послуг. Якщо суб'єкт не користується такими послугами, що на сьогодні складно уявити у просторі тотального їх проникнення у всі сфери людської діяльності, то такі суб'єкти не є компонентами окресленого ринку;
- 3) рух фінансових ресурсів – при наданні фінансових послуг ми завжди спостерігаємо рух фінансових

- ресурсів у явному чи неявному вигляді, оскільки це є ознакою фінансової послуги як окремої економічної категорії. Рух фінансових ресурсів є частиною взаємозв'язків між суб'єктами ринку фінансових послуг. Наприклад, при наданні депозитних послуг, які полягають у реалізації низки депозитних операцій, спостерігаємо рух фінансових ресурсів від клієнта депозитної установи до цього фінансового посередника;
- 4) частково супроводжується процесами трансформації тимчасово вільних коштів економічних суб'єктів у кредитні та інвестиційні ресурси – у цьому випадку акцент робиться на частковій реалізації таких процесів, оскільки не завжди при наданні фінансових послуг ми спостерігаємо окреслену трансформацію. Наприклад, при обміні валют відбувається обмін одних купюр на інші. При цьому не створюються кредитні або інвестиційні кошти, формується лише дохід від такої операції фінансовим посередником, що її пропонує

своїм клієнтам. У межах фінансового ринку ми постійно спостерігаємо трансформацію вільних коштів у кредитні й інвестиційні ресурси. Але, з іншого боку, будь-яке таке перетворення супроводжується наданням фінансових послуг. Однак не кожна фінансова послуга пов'язана з продукуванням кредитних та інвестиційних коштів. Цей аспект є важливим із позиції розмежування фінансового ринку та ринку фінансових послуг, які, на переконання автора, міцно пов'язані між собою, але з наукової точки зору є різними об'єктами пізнання.

Поглибимо теоретичний базис функціонування ринку фінансових послуг, розглядаючи його як окремих об'єкт дослідження через застосування методології системного підходу. На наше переконання, основною системоутворюючою ознакою, як вже зазначалося, за якою ми будемо проводити відбір основних елементів, є фінансова послуга як економічна категорія, що являє собою нематеріальну форму результат взаємодії, якому притаманна споживча вартість, між суб'єктами в процесі задоволення одним учасником (виробником фінансової послуги) фінансових потреб іншого (споживача фінансової послуги, клієнта) за власний рахунок, рахунок клієнта або за рахунок залучених фінансових ресурсів інших споживачів відповідно до чинного законодавства з метою отримання прибутку, збереження вартості активів або досягнення соціального ефекту від реалізації такої послуги. До нашої системи ринку фінансових послуг ми будемо залучати всіх суб'єктів, що пов'язані з фінансовими послугами (рис. 2).

До основних елементів ринку фінансових послуг, враховуючи, що ми дійсно розглядаємо ринок як окремих об'єкт пізнання, віднесемо такі: 1) споживачі фінансових послуг – фізичні та юридичні особи, що мають потреби у використанні фінансових послуг, що обумовлено низкою мотивів; 2) виробники фінансових послуг – суб'єкти господарювання, що професійно займаються виробництвом фінансових послуг і надають їх різним економічним суб'єктам. Як правило, у більшості випадків основними виробниками фінансових послуг виступають фінансові посередники, до числа яких прийнято відносити банківські установи, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, інститути спільного інвестування, кредитні спілки, інші кредитні установи, факторингові та лізингові компанії, ломбарди тощо.

Взаємозв'язок між компонентами системи ринку фінансових послуг відбувається під тиском існування об'єктивних мотивів для кожного із суб'єктів цього ринку, які і впливають на їх поведінку. Саме тому вбачаємо доцільним таку взаємодію розглядати через дослідження мотиваційного механізму фізичних осіб, підприємств і держави у сфері використання та продукування фінансових послуг. Варто зауважити, що фактично для кожного з учасників ринку фінансових послуг притаманними є власні мотиви щодо використання тих або інших послуг, але в цілому можна провести їх групування.

Для фізичних осіб основними мотивами використання фінансових послуг є:

- необхідність здійснення розрахунків;
- бажання отримати додатковий дохід від депозитних та інвестиційних операцій;

- необхідність залучення кредитних коштів для різних потреб;
- бажання придбати дорогоцінні метали;
- необхідність купівлі іноземної валюти;
- бажання отримати додатковий захист через механізми страхування ризиків;
- відсутність бажання зберегти грошові кошти вдома.

Для суб'єктів господарювання мотиви у сфері фінансових послуг розподілимо на дві частини:

- 1) ті, що пов'язані з використанням фінансових послуг: отримання додаткового доходу через реалізацію депозитних та інвестиційних послуг; необхідність реалізації розрахунків із іншими економічними об'єктами; залучення кредитних коштів для модернізації основних засобів або поповнення обігових коштів; страхування різнобічних ризиків; необхідність збереження вартості фінансових активів;
- 2) ті, що пов'язані з виробництвом фінансових послуг: наміри отримати дохід та у підсумку – прибуток від господарської діяльності; необхідність задоволення потреб певних груп клієнтів у фінансових послугах; необхідність збереження вартості бізнесу тощо.

Для держави основними мотивами у сфері використання фінансових послуг можуть бути: необхідність здійснення платежів; можливість отримання додаткового доходу від депозитних операцій; залучення додаткових фінансових ресурсів у власне розпорядження.

Враховуючи вищезазначене, можна констатувати, що основною метою функціонування системи ринку фінансових послуг є поєднання між собою споживачів фінансових послуг і їх виробників. Відповідно, враховуючи окреслену мету, варто до основних функцій ринку фінансових послуг віднести такі: 1) трансформаційна; 2) обслуговуюча; 3) ринкова; 4) соціальна; 5) інформаційно-аналітична; 6) мінімізація ризиків; 7) регулююча.

Дослідження взаємозв'язку ринку фінансових послуг із зовнішнім середовищем варто розпочати з ідентифікації каналів, по яким такі взаємозв'язки відбуваються. Загалом таких джерел два: вхід до системи і вихід. В цілому за сутнісним наповненням вхід і вихід досить схожі між собою за структурою формування, проте за змістом кардинально відрізняються. В цілому вхід і вихід завжди представлені сукупністю різних ресурсів, які і є об'єктом обміну між системою та оточуючим її середовищем. Нами ідентифіковані такі ресурси: матеріальні, фінансові, інформаційні та трудові. Наприклад, при розгляді інформаційних ресурсів на вході до ринку фінансових послуг можна говорити про такі види інформації: інформація про особливості державного регулювання окресленого ринку (законодавчі та нормативні акти); інформація про послуги інфраструктурних об'єктів стосовно цього ринку; інформація від саморегульованих організацій тощо. Натомість, інформація, яка буде рухатися із системи до об'єктів зовнішнього середовища, вже за своїм змістом буде відрізнятися і може містити дані про таке: сучасний стан розвитку фінансових посередників; фінансова звітність фінансових установ; інформація про фінансові продукти, що пропонуються різними фінансовими посередниками на відповідному рівні; інформація про потреби окремих фінансо-

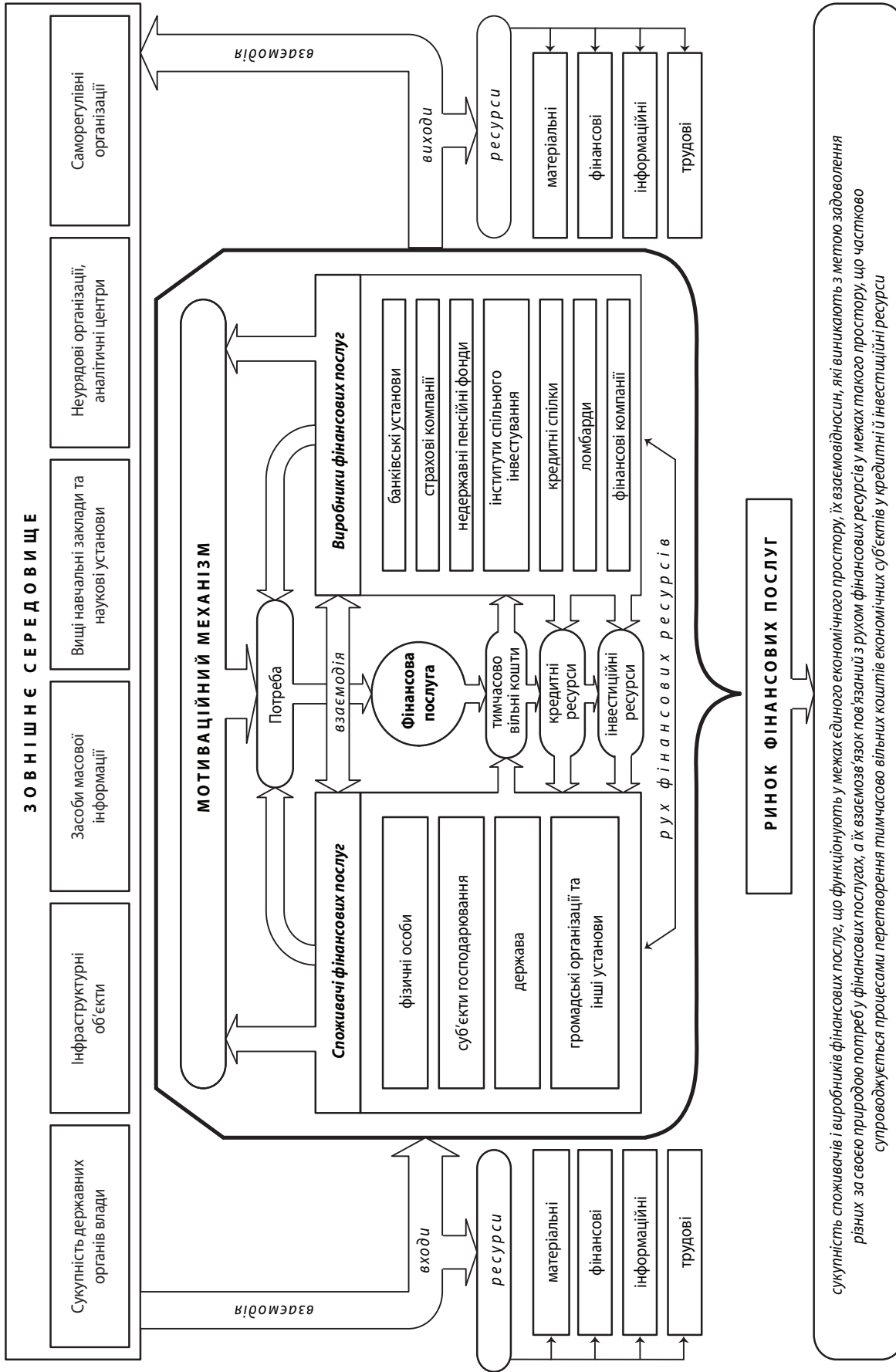


Рис. 2. Система ринку фінансових послуг

Джерело: сформовано автором

вих посередників у матеріальних, трудових, інформаційних і фінансових ресурсах тощо. Подібна ситуація спостерігається також і з іншими видами ресурсів.

На наше переконання, до основних суб'єктів зовнішнього середовища стосовно ринку фінансових послуг як окремого цілісного об'єкта пізнання варто віднести такі:

1. Державні органи влади.
2. Інфраструктурні об'єкти.
3. Засоби масової інформації.
4. Вищі навчальні заклади та наукові установи.
5. Неурядові організації, аналітичні центри.
6. Саморегульвні організації.

Відповідно для кожного з окреслених об'єктів притаманними є свої специфічні особливості взаємодії з ринком фінансових послуг, впливу на його функціонування. У свою чергу окреслений ринок також має здатність впливати на такі об'єкти зовнішнього середовища. У межах цієї статті не ставили за мету ідентифікацію та опис окреслених взаємозв'язків.

Висновки. У статті за допомогою використання методології системного підходу було досліджено сутність ринку фінансових послуг. Встановлено, що системний підхід – це теоретичний науковий підхід, якому притаманна універсальність і сутність якого полягає у розгляді досліджуваного об'єкта як цілісної системи, окремого явища, що складається з окремих компонентів і взаємозв'язків між ними.

З урахуванням цього запропоновано ринок фінансових послуг розглядати як сукупність споживачів і виробників фінансових послуг, що функціонують у межах єдиного економічного простору, їх взаємовідносин, які виникають з метою задоволення різних за своєю природою потреб у фінансових послугах, а їх взаємозв'язок пов'язаний з рухом фінансових ресурсів у межах такого простору, що частково супроводжується процесами перетворення тимчасово вільних коштів економічних суб'єктів у кредитні й інвестиційні ресурси. У межах статті визначено компоненти системи, взаємозв'язки між ними, ідентифіковані елементи зовнішнього середовища та описаний їх взаємозв'язок з ринком фінансових послуг.

Отримані у процесі аналізу теоретичні дані є важливими з позиції їх використання у подальших дослідженнях окресленого ринку, поглиблення розуміння його сутності та закономірностей розвитку під тиском різних факторів ендогенного й екзогенного характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Є. П. Механізм регулювання ринку фінансових послуг України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Бондаренко Євген Петрович. – Суми, 2011. – 236 с.
2. Зарипова Т. Ю. Понятие рынка финансовых услуг: проблемы правового регулирования / Т. Ю. Зарипова // Вестник Чувашского университета. – 2006. – № 6. – С. 163–169.
3. Катренко А. В. Системний аналіз об'єктів та процесів комп'ютеризації : навч. посіб. / А. В. Катренко. – Львів : Новий світ-2000, 2000. – 424 с.
4. Красовский С. С. Формирование модели взаимодействия субъектов рынка финансовых услуг / С. С. Красовский // Вестник АГТУ. Серия «Экономика». – 2010. – № 1. – С. 77–83.
5. Мочерний С. В. Методология економічного дослідження / С. В. Мочерний. – Львів : Світ, 2001. – 416 с.
6. Ревак І. О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: проблеми теорії та практики : монографія / І. Ревак ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів : ЛДУВС, 2015. – 415 с.
7. Рокицька О. Методологічні підходи до розуміння сутності процесів самоорганізації суспільства / О. Рокицька // Соціальні виміри суспільства. – 2012. – № 4. – С. 41–52.
8. Сорока К. О. Основи теорії систем та системного аналізу : навч. посіб. / К. О. Сорока. – Х. : ХНАМГ, 2004. – 291 с.
9. Шкарлет С. М. Особливості застосування когнітивного підходу до ідентифікації сутності ринку фінансових послуг / С. М. Шкарлет, М. В. Дубина // Економічний часопис. – 2016. – № 3–4 (2). – С. 70–74.
10. Шуміло О. С. Системний підхід під час дослідження економічної безпеки підприємства роздрібною торгівлю / О. С. Шуміло // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 5. – С. 650–653.

REFERENCES

- Bondarenko, Ye. P. "Mekhanizm rehuliuвання rynku finansovykh posluh Ukrainy" [The mechanism of regulation of financial services market of Ukraine]. *dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.08*, 2011.
- Katrenko, A. V. *Systemnyi analiz ob'ektiv ta protsesiv kompiuteryzatsii* [System analysis objects and processes of computerization]. Lviv: Novyi svit-2000, 2000.
- Krasovskiy, S. S. "Formirovaniye modeli vzaimodeystviya subektov rynku finansovykh uslug" [The formation of the model of interaction of subjects of the market of financial services]. *Vestnik AGTU. Seriya «Ekonomika»*, no. 1 (2010): 77-83.
- Mochernyi, S. V. *Metodolohiia ekonomichnoho doslidzhennia* [Methodology of economic research]. Lviv: Svit, 2001.
- Revak, I. O. *Intelektualnyi potentsial u systemi ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: problemy teorii ta praktyky* [Intellectual potential in the system of economic security of Ukraine: problems of theory and practice]. Lviv: LDUVS, 2015.
- Rokytska, O. "Metodolohichni pidkhody do rozuminnia sutnosti protsesiv samoorganizatsii suspilstva" [Methodological approaches to understanding of essence of processes of self-organization of society]. *Sotsialni vymiry suspilstva*, no. 4 (2012): 41-52.
- Soroka, K. O. *Osnovy teorii system ta systemnoho analizu* [Fundamentals of the theory of systems and system analysis]. Kharkiv: KhNAMH, 2004.
- Shkarlet, S. M., and Dubyna, M. V. "Osoblyvosti zastosuvannya kognityvnoho pidkhodu do identyfikatsii sutnosti rynku finansovykh posluh" [Features of application of cognitive approach to identification of essence of the financial services market]. *Ekonomichnyi chasopys*, no. 3-4 (2) (2016): 70-74.
- Shumilo, O. S. "Systemnyi pidkhid pid chas doslidzhennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva rozdrubnoi torhivli" [A systematic approach in the study of economic security of retail enterprises]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, no. 5 (2015): 650-653.
- Zaripova, T. Yu. "Ponyatiye rynku finansovykh uslug: problemy pravovogo regulirovaniya" [The concept of the market of financial services: problems of legal regulation]. *Vestnik Chuvashskogo universiteta*, no. 6 (2006): 163-169.